

побудовано моделі дво- і поліфонемних серединних сполук, серед яких проаналізовані типові для української мови структури приголосних фонем.

Ключові слова: фонема, модель, моделювання, інтервокальні дистрибутивні структури.

Аннотація

В статті на матеріалі “Орфографического словаря украинского языка” виділено інтервокальні сочетання согласных фонем и общие критерии дистрибутивного моделирования, обнаружено наиболее численные и характерные соединения фонем, рассмотрено соединительные возможности взрывных, смычно-щелевых, щелевых, полукрытых фонем в α - і β -позиції, создано моделі дво- і поліфонемних інтервокальних сочетаний, среди которых проанализованы типичные для украинского языка структуры согласных фонем.

Ключевые слова: фонема, модель, моделирование, интервокальные дистрибутивные структуры.

Summary

Intervocal combinations of vowels and common criteria of distributional modeling are pointed out in the following article on the basis of “Orphographical Dictionary of Ukrainian language”, is found the most numeral and common combinations of phonemes, is examined combinabilities of stop consonants, africats, fricatives, scmiipened phonemes in α - and β -positions, the models of bi- and poly-phonimic intervocal combinations have been built among which typical for Ukrainian language structures of vowels have been analysed.

Keywords: phonemes, model, intervocal distributional structures.

УДК 81'271:821.161.2-3“20”

Волкова І.В.,
кандидат філологічних наук,
Алексєєва О.О.,
студентка,
Харківський гуманітарно-педагогічний інститут

ФОРМУЛИ ЗВЕРНЕННЯ ЯК ФОРМА МОВЛЕННЄВОГО ЕТИКЕТУ В УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ ХХІ СТОЛІТТЯ

Бути ввічливим... Бути культурним... завдання іноді нездійсненне лише через незнання тих чи інших простих правил поведінки в суспільстві.

Перш ніж вдатися до спілкування, людина має у нього включитися, тобто привернути увагу співрозмовника. Етикет, якого Е.В. Білик називає “вічний король спілкування” [1, 7], дає змогу визначитися стосовно співрозмовника і передати йому соціальну інформацію, яка виражає повагу до співбесідника, доброзичливе ставлення.

Часом буває так, що все псує невелика та прикра помилка при знайомстві, зверненні, привітанні, у бесіді. Але цього можна було б уникнути, знаючи маленькі секрети та правила, які диктує етикет мовного спілкування [1, 7]. Спілкування – одна з форм людської взаємодії, завдяки якій індивіди духовно формують один одного [4, 227]. Саме таке спілкування ми можемо зустріти у книзі, але аж ніяк у кіно або

рекламі, Інтернеті. На жаль, на сьогоднішній день молодь відходить від читання справжньої літератури, справжньої книги, а все більше звертається до електронних носіїв чи до того, що ми називаємо белетристикою. Та чи несе сучасна література зразки етикетного спілкування? Відповіді на це питання не знаходимо в сучасних студіях. Саме в цьому й полягає **актуальність** нашої роботи.

Метою нашого дослідження є виявлення в українській художній прозі формул мовного етикету та аналіз ситуацій їх уживання. **Об'єктом** дослідження стали звернення як одиниці, що покликані допомогти спрямувати спілкування у потрібне русло. Дослідження виконано на матеріалі сучасної української прози [5; 6; 7; 8].

В.М. Шеломенцев виділяє такі функції етикету мовного спілкування: контактна (фактична); чемна (конативна); регулювальна (регулятивна); навіювальна (імперативна); закликвальна (апелятивна). Люди об'єднані у соціальні групи за віком (діти, молодь, середня й старша генерації), за різновидом занять (робітник, селянин, інтелігент), за освітою, за місцем проживання. Усі вони виражають себе у формулах мовного етикету. Мовний етикет безпосередньо стосується правил вітання, знайомства, прощання, привітання, побажання, подяки, вибачення, прохання, запрошення, ради, пропозиції, розради, співчуття, компліменту, схвалення тощо [4, 224–225].

Під мовним етикетом розуміють мікросистему національно-специфічних сталих форм спілкування, прийнятих і приписуваних суспільством для встановлення контакту, підтримки спілкування в потрібній тональності [4, 228].

Ми ж у нашій роботі розглядатимемо ситуацію звернення до співрозмовника.

Звернення у мовному спілкуванні відіграє визначальну роль поряд із самим повідомленням, будучи своєрідним культурно та соціально зумовленим способом взаємодії адресанта та адресата, створення між ними особливого комунікативного простору. На складності у перекладі звернень у текстах наголошує М. Кронгауз [3, 125], вбачаючи у зверненні один з витоків лакун етикету. У цьому контексті особливий інтерес викликають випадки неправильного використання звернень. Порушення стандартних умов використання звернень (неправильний вибір формули звернення чи зміна регістру, оцінки, дистанції тощо) спричиняють різноманітні прагматичні ефекти.

Форми мовного етикету як конкретизацію царини його застосування можна уявити як сукупність ситуацій, що утворюють суму сталих форм спілкування. Так, звернення на "Ви" виражає вищий ступінь поваги до адресата, ніж звернення на "ти". Це засвідчує й аналізована проза:

1. – Ви геній, Борисе Петровичу, ви просто геній!

– *Маринко, не перебільшуй! Я лиш часом відчуваю, що треба робити, от і все* [6, 80].

2. – Вам вдячний, татусю! Починаю жити з усіма, вчуся простого людського розуму і добра... [7, 159].

Вибір тієї або іншої форми спілкування пов'язаний із цілою низкою обставин, умов, ситуацій мовного етикету. Зокрема, він залежить від ступеня знайомства співрозмовників. Таким чином, І.Н. Кузнецов виділяє три види звернення: офіційне,

неофіційне (довірче, інтимне, жартівливе, дружнє) та безособове [2, 25]. До незнайомого або малознайомого співрозмовника вживається форма “Ви”, а до добре знайомого – “ти”. Такі формули звернення в українській мові можуть викликати труднощі в іноземців, наприклад, у англійців. Адже у їх мові існує лише одна спільна форма “you”.

В українській мові безособові звернення зазвичай використовуються в громадському транспорті, в магазинах, на вулиці. До цього виду звернень віднесемо такі вирази, як “дозвольте”, “прошу пробачення”, “пробачте, де знаходиться...”, “вибачте, як пройти...” тощо [2, 25]. Проте, як засвідчує проаналізована нами проза, безособове звернення не завжди вживається для встановлення контакту із незнайомою людиною. Наприклад:

– *Даруйте*, – озвалася Марія. – Одразу можна було б призначити керівником філії нашого художника Петра Ковальчука [7, 144].

Під час подальшого знайомства можливі переходи від “Ви” до “ти”. Швидкі переходи властиві молоді, котра під час знайомства найчастіше схильна відразу звертатися на “ти”. Діти між собою спілкуються тільки на “ти”. За тривалого знайомства стосунки можуть і не стати приятельськими, при цьому перехід із “Ви” на “ти” може й не відбутися.

За дружніх стосунків серед людей середнього і старшого покоління, особливо в колах інтелігенції, іноді зберігається звернення на “Ви”. У цьому разі з переходом на “ти” пов’язується втрата підвищеної поваги, вияв певної фамільярності.

Згаданий вибір залежить також від ситуації: “Ви” відповідає офіційній обстановці, “ти” – неофіційній. Так, аналізуючи наступний приклад, можна сказати, що навряд чи в офіційній обстановці військовослужбовець назвав би, навіть свого підлеглого, на “ти”. Проте в даному випадку мова йде про ситуацію захвату, критичне становище, коли офіційна обстановка може бути не зовсім доречна. Наприклад:

– *Капітане, ти добре подумав?* – даючи Олексієві шанс на відступ, запитав генерал. Давидов уже знімав із себе “розгрузку” і передавав зброю Нечипоренкові, якому відібрало мову від такого миттєвого розвитку подій [5, 73].

Але такий відступ від формальності не доречний, коли мова йде, наприклад, про звернення капітана до генерала. Такі випадки можливі лише при давній дружбі військовослужбовців, при участі в бойових діях у минулому.

Під час встановлення контакту важливе місце посідає звернення до співрозмовника, спосіб привернення його уваги (співрозмовники можуть перебувати в контактному або дистанційному спілкуванні). В.М. Шеломенцев тут виокремлює два аспекти: звернення до незнайомого і до знайомого, що визначає різні форми мовного етикету [4, 229].

У випадку звернення до незнайомого зазвичай використовується мінімальний діалог, що містить звернення, привертання уваги: “Пробачте, як мені потрапити до філармонії?”.

Найчастіше в сучасній українській літературі ми зустрічаємо такі вирази:

“Вибачте, будь ласка; пробачте, що потурбував; будьте люб'язні (ласкаві); скажіть, будь ласка”. Тут спостерігаємо повну відповідність засвідчених звернень правилам українського мовленнєвого етикету.

Цікаво те, що звертаючись до співрозмовника, ми, часом не задумуючись про це, передаємо певний підтекст на завуальовану інформацію про наше особисте налаштування до контакту своєму адресату.

Наприклад, форма “*будьте ласкаві (люб'язні)*” є виявом ввічливості, схиляє співрозмовника до люб'язності та виявів доброти у відповідь. Формула “*чи не могли б Ви (сказати)*” є засобом вираження прохання у вихованих людей. Частки “не”, “б” вказують на модальність мовного етикету. Звертання типу “*Послухайте! Слухайте!*” сприймається як фамільярна форма привертання уваги. “*Друзі! Любі друзі! Колеги!*” зазвичай уживаються як дружнє й довірливе звертання до аудиторії. “*Громадянине! Громадянку!*” ми можемо зустріти в повсякденно-побутовому спілкуванні. Таку форму звертання як “*Громадяни!*” можемо зустріти в рекламних оголошеннях. А також такі, як “*Панове! Пані та панове*” (звертання в дипломатичній сфері, звернення до глядачів, гостей, аудиторії), “*Дівчино! Хлопче!*” (нейтральне звернення до молоді), “*Хлопчику! Дівчинко! Хлопці! Школярі!*” звернення до дітей із відтінком конфіденційності), “*Донько! Синку!*” (ознака просторічно-розмовного стилю з акцентом на пестливості), “*Дядьку! Тітко!*” (звернення підлітків до дорослих незнайомих людей), “*Бабусю! Дідусю!*” (звернення дітей і підлітків до людей похилого віку). Це ж засвідчують і наведені нижче приклади:

1. – *Дівчата, мені треба йти, – Ліля взяла валізу. – Якщо матиму можливість, спробую допомогти і вам* [8, 86].

2. – *Татусю, – почув.*

– *Що, дитино?*

– *Мені не спиться, можна до тебе?* [7, 95]

3. – *Дякую, шановна громадо, дорогі мої сільчани, – мовив Розчулено Максим. І теж сльоза повернулась на очі* [7, 142].

При зверненні до знайомого найчастіше в українській прозі використовуються власні імена і слова на позначення кровних зв'язків: “*Маріє! Оксанко! Миколо! Мишко! Мамо! Ненько! Тату! Бабусю! Дідусю! Сину! Синку! Дочко! Доню! Донечко! Онучо! Онучку! Онученько!*” [4, 228–230]:

– *Ігоре, привіт! Ти на колесах? – тихо, щоб не тривожити чоловіка, поцікавилася вона.*

– *Олю, а я тобі хотів телефонувати, думав, ти мене відвезеш! – порадував він сусідку* [5, 79].

Також у досліджуваній літературі нами були знайдені численні випадки звернення за формулою *пане (пані) + прізвище* та звернення на ім'я та по батькові: *пане Ярещенко, пані Хоменко, Наталіє Іванівно* та ін.

– *Борисе Петровичу, я вас розбудила?*

– *Ні, все гаразд. Я вже прокинувся* [6, 87].

При зверненні керівника до підлеглого, викладача до учня зустрічаємо

звернення, у якому мовець використовує лише прізвище. Наприклад:

– Пучкова, як провела відпочинок? – начальник слідства з подивом глянув на свіжу морську засмагу Ольги.

– Спасибі, нормально [5, 141].

Часто в українській прозі зустрічаємо емоційно-оціночні звернення типу *люба, мила, сонечко* тощо, а також прізвиська, що мають позитивну констатацію та позитивну характеристику, описання співрозмовника. Проілюструємо сказане прикладами:

1. – Люба, у тебе права водія є? – лагідно запитав він [Сергій] [5, 93].

2. – Білосніжко, я прошу твоєї руки, – не відступав закоханий у свою галатею художник. – Ти погоджуєшся?

– Це дуже серйозний крок. Мені треба подумати, – Ліля не хотіла його образити [8, 149].

3. – Золотко, в мене тут є для тебе дещо... [8, 117].

При вказанні вченого звання ім'я може опускатися. Наприклад: "Дозвольте представити вам професора Морозова". Однак якщо очевидно, що співбесідники в подальшому будуть звертатись один до одного на ім'я, можна одразу його назвати при представленні. Наприклад: "Дозвольте представити вам професора Сергія Михайловича". Такі формули звернення як *професоре, пане професоре* зазвичай використовуються в університеті при звертанні студентів до викладачів, а також при зверненні колег один до одного.

Розглянемо гендерний аспект у використанні звертань в українській художній прозі. Тут спостерігаємо, що жінки частіше за все обирають форми зі зменшувально-пестливими суфіксами, будують оціночні та емоційно-експресивні вислови; їх мова більш м'яка, вони рідше за чоловіків використовують грубі вирази. Порівняймо:

1. – Татусю! – почув, мов пісню. Поспішала до нього. Запримітив: невдовзі буде дідусем. Влетіла у його обійми. – Тоді ти поїхав і не попрощався... О, який ти! Викапаний Хемінгуей! [7, 89]

2. – Лілочко, – зупинила її Таміла Ардаліонівна. – Ви з одинадцятої групи? Яка у вас завтра тема? [8, 11]

3. – Чому ти радієш, дурню! До тебе, Башто, як до жирафа доходить, – роздратовано кинув Керім, проходячи в будинок, що покосився від старості [5, 44].

4. – Е! Ти шо, мент! Зовсім борзий, чи шо?! [5, 237].

Дуже часто, особливо у жінок, поряд із зверненням спостерігаємо наявність вигуків *Ой! Ох!* та ін. Це також підкреслює емоційність жінок при розмові зі співбесідником. Наприклад:

– Ой, дівчатка! – втрутилася ще зовсім юна симпатична шатенка, котра сиділа поряд з волинською Сандрою. – Куди нас везуть? [8, 67]

Як уже зазначалося у нашій роботі вище, люди об'єднані у соціальні групи: за віком, різновидом занять, освітою, місцем проживання. Отже, аналізуючи українську

прозу, досить легко виявити приналежність людини до тієї чи іншої професії. Наприклад:

– *Товаришу генерал-майор, як воно все там обернеться не знаю, але якщо протягом 10 хвилин я не зателефоную з квартири, нехай група захвату починає штурм, – Олексій з гордістю оглянувся на своїх бійців [5, 141].*

Цікавим, на наш погляд є той факт, що в аналізованому матеріалі відсутні зразки звернення при листуванні. Напевно, це можна пояснити певним занепадом епістолярного жанру на побутовому рівні, що спричинений екстралінгвальними чинниками.

Отже, дослідження формул звертання етикетного мовлення сучасної української прози дає яскраве зображення національної специфіки саме українського народу. Тому ми переконуємось, що сучасна українська проза несе саме виховний характер для сучасної молоді, а також є багатим джерелом для наукового аналізу та подальших досліджень.

Література

1. Білик Е. В. Сучасна енциклопедія етикету : 1000 правил і корисних порад / Е. В. Білик. – Донецьк : ТОВ ВКФ “БАО”, 2005. – 384 с.
2. Кузнецов И. Н. Современный этикет / И. Н. Кузнецов. – 2-е изд. – М. : Издательско-торговая корпорация “Дашков и К°”, 2005. – 496 с.
3. Мальцева К. С. Комунікативна норма в культурі : мовні стилі чоловіків і жінок / К. С. Мальцева // Наукові записки. Спеціальний випуск : у двох частинах / Національний університет “Києво-Могилянська академія”. – К. : КМ “Academia”, 2002. – Том 20. – Частина 1. – С. 124–129.
4. Шеломенцев В. М. Этикет і сучасна культура спілкування / В. М. Шеломенцев. – 2-е вид. – К. : Лібра, 2003. – 416 с.
6. Ковалевський О. В. Розірване коло / О. В. Ковалевський. – Х. : Прапор, 2004. – 304 с.
7. Покальчук Ю. В. Анатомія гріха / Ю. В. Покальчук. – Харків : Фоліо, 2008. – 251 с.
8. Франків Л. В. Зіткнення : повість / Л. В. Франків. – Л. : Каменяр, 2002. – 170 с.
9. Юхно М. Наяда / М. Юхно. – К. : Факт, 2000. – 175 с.

Анотація

У статті проаналізовані формули звертання на матеріалі української прози XXI ст. Уточнено поняття емоційно-оціночного звертання.

Ключові слова: спілкування, мовленнєвий етикет, звертання, співрозмовник, ввічливість, емоційно-оціночні звертання.

Аннотация

В статье проведён анализ формул обращения на материале украинской прозы XXI в. Уточнено понятие эмоционально-оценочного обращения.

Ключевые слова: общение, разговорный этикет, обращение, собеседник, вежливость, эмоционально-оценочное обращение.

Summary

The analysis of appeal on material of Ukrainian prose of the 21 century is conducted in the article. The concept of emotionally evaluating appeal is specified.

Keywords: communication, speech etiquette, appeal, interlocutor, courtesy, emotionally evaluating appeals.